

VLOGA NAPREDNE KULTURE MED OBEMA VOJNAMA

»... Ker sem zelo zaposlen z režijo Shakespearovega ‚Henrika V.‘, Vam žal ne morem napisati nekaj tehtnejšega za številko revije ‚Jezik in slovstvo‘, ki jo boste posvetili štiridesetletnici KPJ. Zato Vam pošiljam le nekaj zapiskov in spominov, ki naj vsaj malo opozorijo na delo našega rodu, ki se je mlad vključil v revolucionarno marksistično gibanje, prežeto z idejami socialističnega humanizma. Za pravično in tehtno podobo tega dela, iskanja in ustvarjanja, ki je danes že v marsičem zgodovina, bo potrebno veliko podrobnega brskanja in raziskovanja, saj je marsikje raztreseno na vseh koncih in krajih. Ko bo to delo opravljeno in če bo opravljeno z ljubeznijo in pozornostjo, se bo odkrilo še marsikakšno zrno, ki danes ni znano, ker je po krivici pozabljeno, predvsem pa se bo morala priznati požrtvovalnost in vdanost ideji, umetnosti in slovenskemu ljudstvu, ki nam ni bilo in ni nič manj pri srcu kakor prejšnjim velikim slovenskim rodovom. Storili in dali smo zanj vse, kar smo mogli, ne le na področju leposlovja, marveč kot novodobni potomci Linhartovega ljudskega razsvetljenstva in Cankarjevega uporništva tudi na raznih drugih področjih, kamor sta nas pač arena življenja in ideja revolucije klicali. Zato je bilo včasih tudi veliko težaškega in pionirskega dela, saj smo si morali pot sproti krčiti...«

Iz avtorjevega pisma uredništvu

Tradicija novejšje slovenske socialnerevolucionarne književnosti izhaja iz Cankarjevega »Hlapca Jerneja«, o katerem je dr. Ivan Prijatelj upravičeno zapisal v svojem eseju, posvečenem Ivanu Cankarju, »Domovina, glej, umetnik!«, da je »svetovno-mogočna prepesnitev Marxovega komunističnega manifesta«. Prijateljeva ugotovitev je dokončna in je ni mogoče zavreči z nobeno drugo oznako, saj zajema ta simbolično pisana ljudska parabola za nas vse; tako nacionalno kot socialno. Hlapcu Jerneju se v Cankarjevi dramatiki priključujejo trije liki: Ščuka v »Narodovem blagru«, Maks v »Kralju na Betajnovi« in Jerman v »Hlapcih«. To so tri dramske inačice uporniškega slovenskega razumnika, ki se je spuntal zoper socialne, nacionalne in moralnopolitične razmere v družbi sploh in ne samo v slovenski, saj je aktualni poudarek enako močan na enem in drugem vprašanju. Spričo tako svetlih primerov iz domače književnosti ni bilo treba mlademu rodu, ki se je po oktobrski revoluciji in prvi svetovni vojni odločil za revolucionarno pot svojega književnega ustvarjanja, iskati idealov in vzorov drugod. Potrebno je bilo samo nadaljevati v svojem času in v novih razmerah v načinu in obliki, ki nista družbenemu kulturnemu in političnemu razvoju le ustrezali, marveč ju je razvoj sam celo zahteval.

Odločilen prelom po prvi svetovni vojni je nastal, ko smo s pesnikom Srečkom Kosovelom prevzeli revijo »Mladino«, v kateri so se združili mladi demokratično in marksistično usmerjeni književniki in publicisti, med katerimi je bilo tudi nekaj članov ilegalne Jugoslovanske komunistične partije. To se je zgodilo v jeseni leta 1925. Zaradi Obznane in poostrenih cenzurnih razmer ni bilo mogoče v reviji več pisati tako jasno in neposredno, kakor so pred tem mogli hrvaški napredni književniki v »Plamenu«. Zato je pesnik Srečko Kosovel uporabil »Manifest svobodnim duhovom« Romaina Rollanda, ki naj dopolni njegov uvodnik v prvi številki ter tako poveže naše gibanje z internacionalnim. Šlo je poleg vsega za revolucionarni humanizem, kakor je pri domačih vprašanjih poleg socialnega problema šlo za rešitev nacionalnega vprašanja po leninističnih načelih, kar je odločno poudaril programatično pisani članek ko-

munista Franja Aleša »Slovenija Slovencem« v »Mladini« 1927/28. V socialno-revolucionarni liriki je bila poleg zbirke »Pesmi življenja« Frana Albrehta in »Plamtečih okovov« Mileta Klopčiča, posvečenih Leninu, največje literarno-umetniško dejanje zbirka »Trbovlje« (1923) Toneta Seliškarja, v novi programatični esejistiki pa esej Srečka Kosovela »Umetnost in proletarec«, predsmrtna izpoved prerano umrlega pesnika in vsega literarnega kroga okoli »Mladine«. Ni bilo naključje, da je svoj esej bral prvič na literarnem večeru, ki smo ga priredili v proletarskem rudarskem Zagorju pozimi leta 1926. Z njim je pokojni pesnik tudi sam dovolj jasno povedal, kam bi se bil razvijal in šel, če bi ne umrl, kar dopolnilno priča tudi nekaj njegovih pesmi, kakor so »Ekstaza smrti«, »Godba pomladi«, ciklus »Rdeči atom« itd., čeprav se je nekaj pesmi iz tega cikla žal zgubilo.

Vzporedno s tem delovanjem je šlo tudi gibanje skrajnih modernistov, ki sta ga vodila Ferdo Delak in slikar Avgust Černigoj. V letu 1928 sta začela izdajati internacionalistično avantgardno revijo »Tank«, ki pa sta jo cenzura in materialna stiska hitro zatrli. Uredništvo se je obrnilo s prošnjo za sodelovanje celo na Lunačarskega, ki se je s pismom tudi odzval. Žal se je pismo kasneje zgubilo, kar je bila posledica raznih policijskih preiskav, Avgusta Černigoja pa je policija kot nevarnega avantgardista celo izgnala v Trst, ker ni imel jugoslovanskega državljanstva. Odmev tega gibanja je bila tudi slovenska številka revije »Der Sturm«, ki jo je v Berlinu izdajal znani mednarodni levičarski avantgardist Herward Walden. Številko je uredil Ferdo Delak, ki je 1923—1924 ustanovil Novi oder in tudi nastopil z njim. Tudi osebne zveze s Piscatorjevim gledališčem v Berlinu so obstajale.

Leta 1929 je začela izhajati v Beogradu revija »Nova literatura«, ki naj bi povezovala vse napredne jugoslovanske književnike. Številka 7—8 je bila posvečena novejši slovenski napredni književnosti in umetnosti sploh. V Sloveniji je zbudila precej prahu in razburjenja. K temu literarnemu gibanju je treba prišteti tudi ustanovitev Delavskega odra v Ljubljani, ki je prvič nastopil v ljubljanski Drami na večer pred 1. majem 1928 z uprizoritvijo množične socialne drame Rudolfa Golouha »Križa«. Pri tej predstavi, pri kateri so imeli odločilno zaslugo mladi komunisti, se je prvič v Slovenskem narodnem gledališču pela »Internacionala«, kakor smo tudi prvič v epilogu na odru razvili rdečo zastavo. Šestojanuarska diktatura je sicer naše nadaljnje delo zelo zavrla, uničiti pa ga ni mogla več. Ena izmed prvih njenih žrtev je bil moj roman »Človek mrtvaških lobanj«, ki so ga zaplenili in sežgali zaradi komunistične propagande, blasfemije in nemoralnosti, kakor se je glasila brzojavka mariborskega državnega pravdnštva, s katero so prišli agenti knjigo plenit v založbo »Proletarska knjižnica«, ki je bila pri književniku Ivanu Vuku, bivšem vojaškem komisarju v Taškentu. V isti knjižnici je med drugim izšel Klopčičev mojstrski prevod Blokovihi »12«. Prvo literarno upodobitev komunista je ustvaril Jože Pahor v romanu »Medvladje« (1923). V decembru 1932 je začela izhajati marksistična literarna in publicistična revija »Književnost«, ki je tri leta kljubovala policiji in cenzuri, dokler je ni v začetku leta 1936 ukazal zatreti minister dr. A. Korošec. V literarnem oziru je bila dokončna afirmacija leve slovenske književnosti, v znanstvenem in političnem smislu pa marksističnega svetovnega nazora. Na tem področju so sodelovali v njej Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Dušan Kermavner, Stane Krašovec, Boris Ziherl itd., med književniki pa Mile Klopčič, Juš Kozak, Ivo Brnčič, Janez Potrč, Jože Pahor itd. ter delavski književniki Tone Čufar, Rudolf Rojce itd.

Leta 1929 smo ustanovili Cankarjevo družbo, katere namen je bil širiti med slovensko inteligenco in ljudstvom napredno socialistično-marksistično književnost. Izdajala je vsako leto koledar s pisano vsebino in mnogimi izvirnimi ilustracijami Nikolaja Pirnata, Sedeja itd. Takoj v prvem letniku je nameravala izdati roman »Doberdob« Prežihovega Voranca, kar pa je preprečila policija, pred katero je moral avtor emigrirati. Zato je roman izšel šele več let kasneje. Znova je začel izhajati mesečnik »Svoboda«, ki je nadaljeval tradicijo nekdanje »Svobode« in »Kresa« (1923). Sodelovali smo v mesečnikih »Pod lipo«, »Domači prijatelj«, v »Zapiskih Delavsko-kmečke matice«, v zborniku DKM, v majskih spisih, v raznih delavskih časnikih (Proletarska mladina, Delavsko-kmečki list, Enotnost, Socialist, Delo, Delavska politika itd.).

Vzporedno s tem široko razgibanim delovanjem je izhajala v Ljubljani še antifašistična Mala knjižnica in pri Novi knjigi oziroma Ekonomski enoti klasiki marksizma Marx, Engels, Plehanov. Nič manj pa nismo bili aktivni v leposlovju. Izšle so med drugim »Preproste pesmi« Mileta Klopčiča, »Med prekmurskimi kolniki« Juša Kozaka, moji »Celjski grofje« s historičnomaterialističnim uvodom, pozneje »Velika puntarija« itd. Tone Seliškar je objavil v tistih letih vrsto pesmi, med katerimi je zlasti lep ciklus »Komisarja za ljudsko štetje«. Med delavskimi pesniki se je pojavil še Francè Kozar, že prej pa Tanc-Čulkovski in Sajevec. Tudi Miško Kranjec je začel že v prvih tridesetih letih objavljati povesti in romane o Prekmurju, s katerimi je stopil v prve vrste slovenske leve prozne književnosti. Sledila sta romana Prežihovega Voranca »Požganica« in »Doberdob«, predtem pa »Celica« Juša Kozaka, ki je prevzel uredništvo »Ljubljanskega zvonu«, v katerem je odločilno sodelovala levica in prav tako kakor v »Sodobnosti«, ki je začela izhajati leta 1933. Tako je v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno zavzemala napredna leva književnost in publicistika s Sperans-Kardeljovo knjigo »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« že odločilno in vplivno mesto v slovenski kulturni javnosti ter pripravljala pot, po kateri je tudi večina demokratičnih sil našla v našo revolucijo in narodnoosvobodilni boj.

Ena izmed tovariške in delovne povezanosti slovenske literarne levice s splošnim jugoslovanskim naprednim literarnim gibanjem je bila izdaja Krleževih »Balad Petrice Kerempuha« v Ljubljani leta 1936 pri Akademski založbi, kar je bila zasluga Juša Kozaka. Kot literarni kurir sem prinesel najprej nekaj balad iz Zagreba v Ljubljano, da so izšle v »Ljubljanskem zvonu«, ker smo morali preizkusiti cenzuro, saj v Zagrebu ni imel Krleža takrat nobenega upanja, da bi jih lahko izdal, ker je reakcija skušala onemogočiti objavljanje vsake njegove stvari. Kljub vsemu pa so bile zveze z Zagrebom in Beogradom žive, saj so nas vezale skupne ideje in težave. Tako smo iz Slovenije sodelovali pri Popovičevi knjigi socialne lirike, pri beograjskem »Stožeru«, zagrebškem »Arsu« itd., bili povezani s Krleževim »Danas«, s »Pečatom«, z Galogaževu »Literaturo«, s »Savremenimi pogledi« (Bosanski Brod), s »Književnikom«, s »Književnimi horizonti«, s sarajevskim »Pregledom« itd. Zgodovinar bo mogel ugotoviti veliko aktivnost leve napredne književnosti od Ljubljane do Skoplja in Cetinja.

Sodelovali smo povsod in drug drugega moralno in politično podpirali. A književnost ni bila edino delovno področje. Levica se je uveljavljala tudi v upodabljanju umetnosti, glasbi, gledališču itd. Z režijo stare komične opere »Mascotte« (1930) v Slovenskem narodnem gledališču sem igro spremenil v satiro zoper diktaturo in fašizem — knez (Peček) je imel masko Musolinija — opero »Carmen« sem moderniziral in prestavil dejanje v takratno revolucionarno

Španijo ter bil zaradi tega v neki kritiki obdolžen, da sem jo boljše viziral. Pozneje se nam je priključil še Bojan Stupica. Polno je spominov na tiste čase, ko se ti je tudi zgodilo, da si bil na primer po drugi predstavi »Milijon težav« V. Katajeva aretiran itd. Podobnih policijskih presenečenj je bilo več. Potrebno je bilo veliko duhovitosti, potrpežljivosti in iznajdljivosti, da si mogel izraziti vsaj del tega, kar si hotel in kar je bilo potrebno, ker so na vseh straneh budno prežali na nas, razvoja pa vendarle niso mogli več ustaviti. Težko pa ni bilo le pisanje, marveč tudi urednikovanje, kar sem skušal najbolj pri »Književnosti«, saj je moral urednik poleg drugih skrbi in težav kriti pred policijo in državnim pravdništvom vse psevdonime. Tudi precejšnja požrtvovalnost je bila potrebna, saj ni nihče dobival nobenega honorarja za svoje sodelovanje, ker še stroškov za tisk nismo krili. Da bi nas policija takoj ne prijela, ni imela prva številka »Književnosti« nobenega programatičnega uvodnika, pač pa smo namesto njega objavili v prevodu B. Ziherla Gorkega pesem v prozi »Človek«, v kateri je še danes povedano vse tisto, kar je literarna socialnorevolucionarna avantgarda čutila in izpovedovala na vseh koncih in krajih sveta. Po prvi vojni je izšla v Nemčiji antologija revolucionarne lirike pod značilnim naslovom »Tovariši človeštva« (tudi Srečko Kosovel jo je prebiral) — ime, ki bi ga bilo mogoče prenesti tudi na naše gibanje takrat in na vse naše delo, saj je šlo in še zmeraj gre za revolucionarni socialistični humanizem, ki ga ni težko odkriti v takratni naši liriki, dramatik in prozi. Umetniško delo je bilo pomemben sestavni del vsega gibanja in je z legalnimi sredstvi, kolikor se je pač dalo, šlo vzporedno in povezano s političnim delom ilegalne Komunistične partije.

Tone Seliškar

ZAKAJ SEM POSTAL SOCIALNI PESNIK

Moj oče je bil strojevodja na železnici. Izredno je ljubil lepo branje in je bil naročen na vse napredne slovenske časopise in revije. Kupil je vsako novo slovensko knjigo. Bil je po srcu in značaju nad vse dober, plemenit človek, jaz pa sem bil izredno ponosen, da je moj oče vodil orjaško lokomotivo, in po njegovem delu sem spoznaval ustvarjalno veličino delavskih rok. Po očetovi strani se mi je že doma na stežaj odpirala lepa knjiga in po očetovi strani se mi je na široko odprl delovni človek, ki me je kot rudar v Trbovljah (leta 1920) popolnoma in vsega osvojil. Ko sem prišel v Trbovlje, sem bil star 20 let. Pesmi sem pisal že s petnajstim letom. Moje prve mladostne pesmi niso bile pesmi mojih osebnih srčnih bolečin, temveč žgoč notranji protest proti vojni, proti Avstriji in proti izkoriščevalcem človeškega rodu vseh vrst. Silen revolucionaren razmah delavskega razreda po prvi svetovni vojni, plamen oktobrske revolucije in revolucionarna dejanja jugoslovanskega proletariata, zmagovit pohod Komunistične partije, preganjanje, ilegala, ječe, strašna gospodarska kriza, vse to je terjalo od pesnika, prav tako brezpravnega proletarca, da je potisnil svoje osebne tegobe na dno svojega srca in postal glasnik delovnih množic, ki so si v neustrašnih bojih krčile pot iz ponižanja in zatiranja k lepšemu življenju.

Ko sem leta 1919 maturiral na ljubljanskem učiteljsišču, sem strahotno malo poznal svet književnosti. Pouk med vojno je bil mnogokrat pretrgan,